

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СВІТОГЛЯДНОГО
ПРОТИСТОЯННЯ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0531-з-дн.
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Халіман Марина Анатоліївна
Керівник: д.психол.н., професор,
Шевченко Н.Ф.
Рецензент: к.психол.н., доцент Бойко Г.В.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 – «Психологія»
Освітня програма Психологія
Спеціалізація – Психотерапія і консультування

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
« ____ » _____ 2023 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

ХАЛІМАН МАРИНІ АНАТОЛІВНІ

1. Тема роботи: Психологічні особливості світоглядного протистояння чоловіка та жінки
керівник роботи Шевченко Наталя Федорівна, д. психол.н., професор,
затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: розглянути зміст світогляду людини; проаналізувати структуру світоглядних орієнтацій; вивити світоглядне протистояння чоловіка та жінки.
5. Перелік графічного матеріалу: немає
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Шевченко Н.Ф., д.п.н., проф.	18.06.2022	18.06.2022
Розділ 1	Шевченко Н.Ф., д.п.н., проф.	15.07.2022	15.07.2022
Розділ 2	Шевченко Н.Ф., д.п.н., проф.	16.08.2022	16.08.2022
Висновки	Шевченко Н.Ф., д.п.н., проф.	16.11.2022	16.11.2022

7. Дата видачі завдання 18.06.2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи (проєкту)	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми Добір фактичного матеріалу	грудень 2021	виконано
2.	Написання вступу	лютий 2022	виконано
3.	Написання теоретичного розділу 1	серпень 2022	виконано
4.	Написання практичного розділу 2	жовтень 2022	виконано
5.	Формулювання висновків	листопад 2022	виконано
6.	Проходження нормоконтролю	листопад 2022	виконано
7.	Одержання відгуку та рецензії	грудень 2022	виконано
8.	Захист	лютий 2023	виконано

Студент _____

М. А. Халіман

Керівник роботи _____

Н. Ф. Шевченко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____

О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, 3 розділів, висновку, джерела (50 найменувань, 9 іноземного походження), 53 сторінки.

Об'єкт дослідження:– світоглядне протистояння.

Предмет дослідження – психологічні особливості світоглядного протистояння чоловіка та жінки..

Мета дослідження: Вивчити теоретичні аспекти психологічних особливостей світоглядного протистояння чоловіка та жінки.

Практичне значення результатів дозволяє осмислити світоглядне протистояння чоловіків та жінок у світовому суспільстві. Дослідження робить внесок у розуміння причин світоглядного протистояння чоловіків та жінок, а також можливих шляхів його подолання. Результати досліджень формують методологічну базу для подальшої розробки світоглядних проблем та зниження гостроти проблем світоглядних конфліктів.

Наукові результати роботи можуть бути використані у процесі наукової розробки соціально-філософських аспектів феномена світоглядного протистояння чоловіків та жінок та методів його вирішення у конкретних соціально-культурних умовах.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ, ПРОТИСТОЯННЯ, ГЕНДЕР, СВІТОГЛЯД,
ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ.

SUMMARY

Haliman M.A. Psychological peculiarities of worldview confrontation between man and woman

The qualification work consists of an introduction, 3 sections, a conclusion, Literature (50 titles, 9 of foreign origin). The qualification scope of the work is 53 pages.

The qualification paper provides a theoretical examination of the psychological features of the worldview confrontation between men and women.

The thesis consists of chapters, each of which deals with a separate aspect of the psychological features of the worldview confrontation between men and women.

Object of research: worldview confrontation.

The subject of the research is the psychological features of the ideological confrontation between men and women.

The purpose of the study: To study the theoretical aspects of the psychological features of the worldview confrontation between men and women.

The tasks of the research are:

- To analyze the psychological literature on the problem and to determine the psychological features of the worldview confrontation between men and women;
- Consider the content of a person's worldview.
- To analyze the structure of worldview orientations.
- To develop the ideological confrontation between men and women.

Chapter 1 "Theoretical foundations of the psychological features of the worldview confrontation between men and women" contains a theoretical analysis of the psychological essence of a person's worldview; features of the structure of worldview orientations; gender issues in the context of the study of the ideological confrontation between men and women.

In chapter 2 "Problems of confrontation between men and women" the characteristics of the psychological features of the worldview confrontation between men and women and ways to improve the worldview confrontation between men and women are studied.

The analysis of the results proved the effectiveness of the theoretical study of the peculiarities of the ideological confrontation between men and women in the modern context.

Key words: gender equality, confrontation, gender, worldview, gender stereotypes.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СВІТОГЛЯДНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК.....	9
1.1. Психологічна сутність світогляду людини	9
1.2. Структура світоглядних орієнтацій.....	16
1.3. Гендерна проблематика в контексті вивчення світоглядного протистояння чоловіка та жінки.....	24
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ПРОТИСТОЯННЯ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК	35
2.1. Психологічні особливості світоглядного протистояння чоловіків та жінок.....	35
2.2. Шляхи покращення світоглядного протистояння чоловіків та жінок.....	40
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49

ВСТУП

Актуальність роботи. Вивчення питання світоглядних протистоянь як соціокультурного явища та результату соціальних взаємодій індивідів, що має відношення до проблемного поля низки сучасних гуманітарних наук, зокрема до соціальної філософії. Актуальність запропонованої теми посилюється тим, що сучасні люди як представники та частина культури перебувають у складному процесі – спробі переоцінки та зміни гендерних ролей та стереотипів. У зв'язку із цим своєчасним є вивчення проблеми світоглядного протистояння чоловіка та жінки.

Щодо стану розробленості запропонованої теми, то донедавна проблема світоглядного протистояння статей була на периферії соціально-філософського пошуку, хоча певні напрацювання у цій сфері присутні у роботах таких дослідників, як І. Грабовська [3], В. Зубов [4], С. Крилова [5], М. Петрушкевич [8], Н. Хамітов [10], Ю. Евола [11] та ін. Європейське цивілізоване суспільство сьогодні не тільки проводить гендерні дослідження, має розвинену гендерну філософію, а також викладає у вузах найрізноманітніші курси з гендерної проблеми, рівні світових організацій задіє, наприклад, такий показник, як індекс гендерного розвитку.

Феном світогляду розглядався у роботах І. Канта, Г. Гегеля, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга та ін., де було досягнуто загальне розуміння його як іманентного елемента людської свідомості. У працях М. Вебера, В. Дільтея була визначена проблема варіативності світогляду протистояння відмінностей у генезі соціокультурних конфліктів. Твори філософів-екзистенціалістів М. Гайдеггера, К. Ясперса, дозволили виявити екзистенційну природу світогляду людини, що значно поглиблює уявлення про причини та функції світоглядного протистояння.

У сучасній соціальній філософії було надано низку підходів до вирішення проблем протистоянь, які є за своєю природою світоглядними: зокрема, у теорії комунікативної раціональності Ю. Хабермаса, критичній

позиції М. Фуко. Певні аспекти досліджуваної теми через аналіз конкретних ситуацій світоглядних протистоянь розглядалися в роботах американських дослідників «культурних воєн» (Дж. Лакофф, Дж. Хантер, Н. Хомскі).

Складність та дискусійність питання про світоглядне протистояння полягає, перш за все, у тому, що його проблема постійно звертає нас до питань про міру співвідношення біологічного та соціального в індивіді, протиставленні природи та культури у статевій соціалізації індивіда, визначенні сфери та масштабів впливу соціального та індивідуального на формування жіночої та чоловічої особистостей. Полеміка посилюється і тим, що психологи, соціологи, філософи, біологи та генетики приходять до парадоксально різних висновків у даному питанні, спираючись і відштовхуючись від основних категорій наукової галузі, яку вони представляють.

Мета роботи. Вивчити психологічні особливості світоглядного протистояння чоловіка та жінки.

Завдання:

- 1) розглянути зміст світогляду людини;
- 2) проаналізувати структуру світоглядних орієнтацій;
- 3) вивити світоглядне протистояння чоловіка та жінки.

Об'єкт роботи – світоглядне протистояння.

Предмет роботи – психологічні особливості світоглядного протистояння чоловіка та жінки.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації завдань використано комплекс методів: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація для розкриття сутності та визначення базових понять досліджуваної проблеми; спостереження, опитування для унаочнення процесу адаптації в нових соціальних умовах у тимчасово переміщених жінок.

Практичне значення результатів дозволяє осмислити світоглядне протистояння чоловіків та жінок у світовому суспільстві. Дослідження робить внесок у розуміння причин світоглядного протистояння чоловіків та жінок, а також можливих шляхів його подолання. Результати досліджень формують методологічну базу для подальшої розробки світоглядних проблем та зниження гостроти проблем світоглядних конфліктів.

Наукові результати роботи можуть бути використані у процесі наукової розробки соціально-філософських аспектів феномена світоглядного протистояння чоловіків та жінок та методів його вирішення у конкретних соціально-культурних умовах.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку використаних джерел. Основна частина міститься на 54 сторінках та містить 50 джерел літератури.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СВІТОГЛЯДНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК

1.1. Психологічна сутність світогляду людини

Поняття «світогляд» є порівняно традиційним, хоча не можна вважати його повністю вписаним у понятійний устрій наук про людину. Зокрема, як зазначає Д.О. Леонт'єв, в англійській літературі відсутнє понятійна різниця між світоглядом і картиною світу (world view). Найчастіше, в англійських текстах, якщо виникає необхідність відокремити основні інваріанти картини світу, використовується без перекладу німецьке слово Weltanschauung. Тому потрібно реконструювати поняття світогляду як конкретно-наукове поняття [34, 57].

У літературі з філософії під світоглядом розуміють деяке цілісне уявлення про світ, що визначає місце людини у світі, напрямок його діяльності, програмні засади його свідомого ставлення до дійсності, а також систему внутрішніх детермінант особистості, яка є основою її соціальної поведінки. Дане визначення дозволяє відмежувати світогляд конкретної людини від таких феноменів, як звичайна свідомість, наука, теоретично оформлений світогляд, який є результатом спеціалізованої діяльності ідеологів та теоретиків.

На думку В.С. Степина, сутність світогляду полягає на засвоєнні системи знань, над відображенні світу (у цьому одне із завдань науки), а виробленні переконань, орієнтирів у постійно мінливих соціальних умовах [28, 93]. У цьому плані розуміння світогляду як форми самосвідомості та способу духовно-практичної діяльності несло глибокий евристичний потенціал. Це не означає, що ступінь оволодіння науковим знанням не має значення для світогляду – вона є необхідним фактором, але не достатнім.

Необхідно також відрізнити світогляд від феноменів свідомості, які хоч і домінують у момент у психіці людини, але виконують функцію світогляду спрямовувати процес діяльності у світі. Отже, необхідно розглядати світогляд у всьому обсязі його предметного та культурно-сміслового змісту, чітко відрізняючи його від інших духовних утворень.

Першим термін «світогляд» вносить в академічній філософській дискурс І. Кант. Ця робота Канта присвячена його філософській естетиці; Кант пише, що можливість для людини помислити нескінчене є свідченням здатності душі перевершити можливості усіх її почуттів [17, 135]. Ця здатність є виявом понадчуттєвого, «бо лише за допомогою такої здатності і її ідеї особистості, яка сама не допускає споглядання, але покладений в якості субстрату в основу споглядання світу як явища, нескінченне чуттєвого світу цілком з'єднується в чистому інтелектуальному визначенні величини під поняттям, хоча в математичному визначенні за допомогою числових понять воно ніколи не може мислитися цілком». У цьому сенсі і у цьому контексті «світогляд» має розумітися як здатність людини до цілісного споглядання світу як явище. Те, що потреба адекватного передання кантівської думки спонукає перекладачів обходитися без прямого перекладу іменника «світогляд», свідчить про відсутність у філософії Канта відпорного концепту, який відіграв би самостійне значення [17, 139]. Точніше кажучи, на нашу думку, у даному випадку ми маємо справу із альтернативною лінією творення філософського концепту «світогляду» - як «світоспоглядання», «світ уяви», а не «світорозуміння» чи «світосприйняття». Кант відзначає принципову здатність людської свідомості до світоспоглядання.

У рамках іншої гілки розвитку німецької філософії – гегельянства, відбувається перетворення сенсу цього концепту. Так, у Г.Ф. Гегеля поняття «світогляд» знайшло розгорнуте трактування вже у «Феноменології духу». В українських перекладах цього твору, термін «світогляд» переважно визначається як «моральна свідомість» чи «моральний світогляд» [5, 249]. Наявність світоуяви є тим, що визначає вільну свободу чистого мислення та

створює діалектичний поділ між ним та природою. «Свобода є свободою мислення на протилежність якій, виникла природа як дещо настільки є вільне». Поза логікою гегелівської доктрини цю думку можна було б перефразувати – моральна свідомість робить людину людиною. Світоуява як уява про мораль є актом самопізнання Абсолютного духа. Моральна свідомість є «єдністю обов'язку та дійсності як потойбічна дійсність, яка може все ж таки бути дійсною».

Характерною особливістю будь-якої картини світу є її суб'єктивний зв'язок. Картина світу утворена і знаннями, і досвідом, і некритично сприйнятими переконаннями, які не усвідомлюються чітко уявленнями, але порожнеч у картині світу бути не повинно [38, 45]: «Наука не може дати відповіді на всі питання, якими вона займається, а світогляд може дати відповіді на всі питання, якими вона не займається» [49, 130]. Щоб мати ясне уявлення, що таке світогляд, необхідно відмежувати його від таких понять: «світовідчуття», «світосприйняття», «світогляд», «світорозуміння». Між усіма цими поняттями існують тісний зв'язок та єдність. Нерідко вони використовуються як синонімів. Разом про те між цими поняттями є й суттєві відмінності.

Цілісне усвідомлення і переживання реальності, що впливає на людину, у формі відчуттів, сприйнятій, уявлень і емоцій утворюють світовідчуття, світосприйняття і світогляд. У цьому світорозуміння є лише понятійний, інтелектуальний аспект світогляду. Для світогляду характерна ще більш висока інтеграція знань, ніж у загальній картині світу, і наявність як інтелектуального, а й емоційно-ціннісного ставлення людини до світу [23, 238].

Поняття світогляд співвідноситься також з поняттям «ідеологія», але вони не збігаються за своїм змістом: світогляд ширший за ідеологію. Ідеологія охоплює лише ту частину світогляду, яка спрямована на соціальні явища та класові відносини. Світогляд відноситься до всієї об'єктивної дійсності людини [9, 73].

У психології світогляд визначається як система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтації [30, 175]. Як суб'єкт світогляду виступають соціальна група та особистість. За змістом та суспільною значимістю світогляд може бути послідовно науковим чи ненауковим, матеріалістичним чи ідеалістичним, атеїстичним чи релігійним, революційним чи реакційним [10, 93].

Формування світогляду починається з раннього дитинства, оскільки узагальнення індивідуального досвіду та спроба висловити його у вигляді загальних закономірностей спостерігається практично одночасно з оволодінням мовою. Дитині виявляється легше, органічніше сприймати одиничні події як вияв загальної закономірності. Розвиток світогляду продовжується і в зрілому віці.

Структура індивідуального світогляду мають два основні джерела: емпіричне узагальнення індивідуального досвіду та соціокультурні уявлення, запозичені ззовні у «готовому» вигляді. Таким чином, можна зробити висновок про те, що світогляд формується як в результаті узагальнення природничо-наукових, соціально-історичних, технічних і філософських знань, так і під впливом безпосередніх умов життя, передаючись з покоління в покоління з досвідом людей у формі здорового глузду, стихійних, несистематизованих, традиційних уявлень про світ [40, 93].

Розбіжність між суб'єктивною природою світогляду і об'єктивним характером дійсності, що відображається в ній, зазвичай залишається непомітним для суб'єкта, щонайменше, з двох причин. По-перше, світогляд є формою синтезу, взаємопроникненням пізнання реальності та її осмислення. По-друге, характерною рисою світогляду є його претензія висловлювати загальнолюдську думку і позицію. Це означає, що у найважливіших світоглядних питаннях будь-який суб'єкт світогляду схильний доводити свою

позицію як вимогу до сутності людини чи світового порядку речей [26, 59].

Ілюзія об'єктивності світогляду робить його найціннішим матеріалом вивчення особистості та її суб'єктивного світу. Завдяки цій особливості світогляду, на думку Д.О. Леонт'єва, можна очікувати, що його зміст буде в меншій мірі схильний до спотворювального впливу психологічних захистів, ніж зміст Я-концепції, оскільки захист забезпечується самою формою, яку ті чи інші смислові орієнтації набувають, формулюючись як світоглядні постулати, як судження про світоустрій, про порядок речей. Світоглядні генералізації в результаті виявляються надзвичайно проєктивними, що відображають досить глибокі та інтимні ціннісно-смислові орієнтації особистості, вони набагато більше говорять про особистість того, хто їх висловлює, ніж у тому, як влаштований світ насправді [26, 79].

До теоретико-методологічних досліджень світогляду можна зарахувати роботи Т.І. Адуло, Є.А. Алексеєва, А.І. Антипенко, М.Г. Ашманіса, Є.К. Бистрицького, В.А. Героїменка, І.І. Жбанкової, В.П. Іванова, Д.О. Леонт'єва, В.К. Лукашевич, Р.А. Смирнової, Д.І. Широканова та інших. Розглянемо існуючі підходи до виділення структури світогляду.

У першому підході, автором якого М.Г. Ашманіс, структура світогляду виділяється по об'єкту діяльності суб'єкта та пов'язується з розумінням людини як сукупності суспільних відносин. З погляду М.Г. Ашманіса, світогляд є поведінка людини, що у переконаннях відбиває сутність суспільних відносин, у яких включений суб'єкт [1, 110]. Основний акцент у цьому випадку ставиться на суспільних відносинах як об'єкт світогляду, що визначає його структуру, і це, у свою чергу, надає йому соціально-рольового відтінку. Автор пише, що «повніше та швидше розвиваються переконання людини щодо використання засобів виробництва, якими вона безпосередньо оперує, щодо явищ природи, від яких безпосередньо залежить діяльність людина [1, 112]. Дещо повільніше розвиваються переконання щодо економічних та політичних відносин, пізніше розвиваються переконання щодо виробництва як цілого, природи як загального компонента людської

діяльності, а також гносеологічні, філософські, естетичні переконання».

Проведений Р.А. Смирною аналіз показав, що структура світогляду, діяльності суб'єкта не враховує основного, що визначає сутність світогляду, - взаємини людини і світу, активна діяльність суб'єкта, спрямована на освоєння не тільки суспільних відносин, але й на самосвідомість, особистісне спілкування та саморефлексію, саморегуляцію та свободу.

Другий підхід виділення структури світогляду особистості представлений моделлю І.І. Жбанкової [7, 89]. Виходячи з функції реального світогляду в людській діяльності, вона виділяє у структурі світогляду такі елементи: «програми» як первинний синтез соціального суб'єктивного досвіду, що носить переважно практичний характер і забезпечує елементарне, повсякденне соціальне існування особистості; «принципи», тобто ідеали, потреби, прогнози та соціальні установки, які безпосередньо стимулюють і спрямовують соціальну діяльність людей; «результати» соціальної діяльності, суб'єктивно перетворені, оцінені, які є тією ланкою, яка дозволяє реалізувати «зворотний» зв'язок між результатом, цілями та способами діяльності особистості.

Структура світогляду, запропонована І.І. Жбанкової, пояснює його функціонування, детермінуючи повсякденні вчинки, поведінку, будь-яку діяльність. Саме від того, як себе почуває людина в цій соціальній системі, залежить світовідчуття особистості – оптимізм чи песимізм, відкритість до соціальної творчості, усвідомлення себе господарем, здатним до вільного вибору» [7, 91].

У цій структурі підкреслюється духовно-практична природа світогляду, наявність у ній концептуальних, вербалізованих, і навіть нетеоретичних, «практичних», форм свідомості. Виявлення структури світогляду ґрунтується на діяльнісному принципі, що дозволяє розкривати в основних фазах цикли конкретної діяльності. Як зазначає Р.А. Смирнова, запропонована І.І. Жбанкова структура світогляду, представлена в динаміці, значною мірою відтворює реальний процес людської діяльності [9, 123].

У теорії Д.О. Леоньєва розроблена схема, що дозволяє емпірично вивчати світогляд, з виділених у ньому аспектів. В даному випадку під світоглядом ми, слідом за автором, будемо розуміти складову частину, точніше, ядро індивідуального образу світу, що містить як уявлення про найбільш загальні властивості, зв'язки та закономірності, властиві предметам і явищам дійсності, їх взаємовідносинам, а також людській діяльності та взаємовідносинам людей, і уявлення про характеристики ідеального, досконалого світу, нашого суспільства та людини.

Змістовний аспект світогляду характеризує зміст тих експліцитних чи імпліцитних постулатів, у яких будується уявлення суб'єкта про закономірності, які ж у світі. Необхідно розрізняти світоглядні уявлення, що стосуються різних сфер чи пластів дійсності, які вони охоплюють: гносеологія, космологія, нежива природа, жива природа, людина, суспільство та ін.

Ціннісний аспект характеризує систему ідеалів, що задають уявлення про те, яким світ має бути або стати в результаті природної еволюції або керованого розвитку, і з якими суб'єкт зіставляє існуючий стан речей. Ідеали також можуть сформулюватися або світоглядно, або несвітоглядно [8, 93].

Структурний аспект характеризує особливості психологічної організації окремих світоглядних постулатів у більш менш зв'язне ціле. Так, індивідуальний світогляд може бути зв'язковим, добре структурованим і інтегрованим, несуперечливим, або ж фрагментарним, неструктурованим, погано усвідомленим і через це несучим у собі безліч протиріч.

За багатьма емпіричними даними, зв'язність уявлень корелює з психологічною зрілістю та благополуччям, проте слід враховувати, що крайній ступінь зв'язності характеризує фанатизм і маніакальність. До структурного аналізу входить також виділення щодо автономних підсистем світогляду, характеристика їхньої ієрархічної чи іншої організації та зв'язків між ними. Якщо не враховувати структурні відносини, то може виникнути ілюзія подібності установок у різних людей, хоча насправді, враховуючи

структурні зв'язки, можна констатувати різні структури.

Функціональний аспект характеризує ступінь та характер впливу світоглядних структур на сприйняття та осмислення людиною дійсності та її вчинки. Цей вплив може бути прямим чи опосередкованим, усвідомленим чи неусвідомленим, жорстким чи м'яким. В одних людей перехід між переконаннями у правильності тих чи інших дій та виконанням відповідних дій здійснюється легко, безпосередньо. В інших можуть виникати досить складні бар'єри під час переходу від світоглядних переконань до дій, думка може бути ізольована від реальних дій [27, 315].

До цього ж аспекту належить такий параметр світогляду, як його гнучкість і здатність до перебудови або, навпаки, ригідність. Будь-якій людині притаманне, хоч і неоднаковою мірою, прагнення зберігати стабільність картини світу. Однак світогляд, як і вся картина світу, відображає дійсність, а дійсність не залишається постійною. Проблема виникає, коли сам світ змінюється, а картина світу залишається незмінною.

1.2. Структура світоглядних орієнтацій

Якщо оцінювати актуальний стан духовної сфери в суспільстві, то нашу епоху, за Ж.-Ф.Ліотаром, можна назвати часом занепаду «великих оповідань» [5, 37] і кризи ідеологій. З одного боку, світ продовжує рухатися в бік все більшого масштабу глобалізації, а з іншого — очевидна криза спроби концептуалізації та формування універсалістського світогляду: проект Просвітництва, з характерними для його універсальними цінностями та орієнтирами, на практиці виявився не настільки застосовним до сучасної соціальної, як передбачалося його ідеологами (Ж.-Ж. Руссо, І. Кант) і як того хотілося б його сучасним апологетам цього проекту (Ю. Хабермас).

Ми спостерігаємо, як наш світ все більше гомогенізується, як відмінності все більше і більше нівелюються в якомусь безликому космополітичному сурогаті, що виробляється і поставляється на світовий

ринок провідними транснаціональними корпораціями, масовою поп-індустрією і ідеологією «успішності», що стоїть за всіма цими процесами і економікою [36, 135].

Очевидно, що сьгоднішні фетиші престижу і успіху не в змозі не те що подолати, а й навіть хоча б просто завуалювати ідейне і духовне убожество версії світогляду, пропонованої сучасною західною секуляризованою культурою, що відкинула як релігійний трансценденталізм, так і атеїстичний місій.

Знецінення революційної та гуманістичної спадщини Французької революції та Просвітництва призводить сьогодні до реактуалізації витіснених «пам'ятних місць» колективної європейської пам'яті, пов'язаних із безпрецедентним релігійним насильством часів Хрестових походів, а пізніше — іспанської Реконкісти та релігійних воєн часів Реформації 2 [4, 73]. І ось на зорі третього тисячоліття ми стаємо свідками небувалого сплеску релігійного фундаменталізму та спроб політиків використати його ідейний потенціал, пускаючи у хід відповідну риторику для легітимації своїх повноважень, претензій та планів.

Інструменталізація релігії (насамперед - із метою міжнародної геополітики) [24, 93], або, в іншій термінології, «релігійність» політики, яка розуміється як мистецтво перетворювати практичні цілі на «священну справу» [43, 21], крім іншого, багато в чому провокує акти індивідуального та колективного насильства на релігійному ґрунті. Здається, немає особливої потреби наводити приклади такого роду інцидентів. Вони трапляються в наш час настільки часто, що мимоволі виникає сумнів, чи доречно називати їх «ексцесами», бо вони сприймаються сьогодні вже не як виняток, а, швидше, зазвичай.

Наведені вище міркування (які легко можна було б доповнити іншими важливими прикладами та доказами) дають нам вагому підставу говорити про те, що в сучасному соціумі значно зросла гострота та актуальність питань, пов'язаних з проблемою світоглядних орієнтацій, і зокрема — з

дослідженням структури останніх.

Ця тема стала предметом дослідження багатьох вчених, зокрема, Л.А Давидової, Г. Є. Залесьського, В. Л. Павловського, А. Г. Спіркіна, та інших дослідників.

На перший погляд може здатися, що з цього питання вже висловлено все змістовне, що слід сказати, і навіть те, що могло представлятися свого часу нетривіальним, давно сприймається, як щось банальне і зрозуміле. Тим не менш, навряд чи буде правильним самовпевнено вважати, що філософське осмислення цієї теми досягло повного її вичерпання і тому може бути навіки відлито в скрижалях останніх істини і догматів: по-перше, сама природа філософського запитання не передбачає його завершення, але, навпаки, знову і знову звертається до того, що здається безнадійним і само собою зрозумілим, і щоразу знаходить у своєму предметі нові, досі незвідані області, подібно до того, як фокусник витягує зі своєї чорної скриньки все нові й нові речі.

Філософські знання постійно вимагають оновлення та нової критичної проби. Крім того, не слід забувати, що структура світогляду існує не в інтелектуальному вакуумі якогось надприродного простору, але завжди проявляється у конкретному контексті. Останній же є рухливою, мінливою кон'юнктурою, яка, з одного боку, визначається безліччю різних факторів (політична констеляція, культурні особливості часу і місця, вибір для світоглядного аналізу тієї чи іншої спільноти [12, 75]).

В розуміння структури світогляду ось уже не одне десятиліття з покоління в покоління роблять внесок багато вчених-гуманітарій, і — з огляду на роль і соціальні функції філософії — насамперед філософи. Крім перерахованих вище авторів, на дослідженнях яких багато в чому базуються наші власні теоретичні побудови, тут слід також згадати роботи деяких західних дослідників, які зробили, на наш погляд, особливо значний внесок у розвиток сучасних уявлень про структурну організацію світогляду: це дослідження різних типів світоглядних орієнтацій з позицій філософії науки

та загальної методології [12, 18], у рамках сучасної теології (представленої переважно американо-канадськими авторами) [24, 19], у контексті праксеології лідерства, соціології знання, педагогіки та філософії освіти [24, 23], політичної психології, соціально-психологічних досліджень аксіології, гендерних досліджень [24, 23].

Протягом людського життя кожен індивід формує свою систему переконань, життєвих цінностей, знань, що становлять основу його світогляду, що є продуктом виховання та життєвого досвіду. Так, світогляд дитини — досить простий і зумовлений, головним чином, інформацією, що надходить із зовнішнього середовища. Діти радіють приходу матері, отриманню подарунків, першим променям сонця, вірять у дива та казки, засмучуються, коли їм не дозволяють багато грати.

Але дитина зростає, і з часом її світогляд змінюється, стає більш практичним, оскільки його починають хвилювати завдання глобальніші, від вирішення яких залежить його майбутнє. У міру дорослішання людини, його думка стає більш усвідомленим, вона спирається вже не так на вірування, як на переконання і знання. Доросла людина продовжує задаватися питаннями, що виникли ще в дитинстві, на зорі її свідомого життя: Навіщо людина приходить у цей світ? Яким є призначення людини? В чому сенс життя? Остаточні відповіді на них знайти навряд чи можливо, тому світоглядні пошуки продовжуються протягом усього свідомого життя людини [26, 79].

Переконання — це та призма, якою бачиться дійсність. Переконання — це інтелектуальна позиція, а й емоційний стан, стійка психологічна установка, впевненість у правоті своїх ідеалів, принципів, ідей, поглядів, які підпорядковують собі почуття, совість, волю і вчинки людини. Переконання зароджуються та розвиваються під час нашого становлення, спілкування з природою, у процесі пізнання світу та його складових. Проте наші переконання можуть змінюватись, і навіть дуже суттєво [23, 57].

Найчастіше це відбувається у періоди, коли відбувається переоцінка всіх цінностей, тобто у переломні періоди життя суспільства, а також

індивідуального розвитку особистості. Людина без глибоких переконань нагадує поганого актора, який грає нав'язану йому роль і, зрештою, втрачає своє Я. У структуру світогляду входять ідеали, які є основою духовного життя особистості [23, 59].

Ідеали можуть бути як науково обґрунтованими, так і ілюзорними, як досяжними, так і нереальними, але, як правило, всі вони звернені в майбутнє. У всі часи люди прагнули визначитися, яким є ідеальний набір якостей людини. Ось уже два тисячоліття моральним ідеалом багатьох людей є Син Божий Ісус Христос, якому притаманні найкращі моральні якості: жертвовність, милосердя, мужність. Ці чесноти є втіленням світогляду, заснованого на визнанні людини найвищою цінністю. Таку думку називають гуманізмом [33, 210].

У скарбничці людського досвіду є й інші приклади ідеальних постатей — носіїв кращих моральних якостей, високих зразків чесноти, які живуть у народній свідомості — герої легенд, переказів, казок, пісень: Кирило Кожем'яка та Ілля Муромець, Робін Гуд та романтичний і безкорисливий лицар, кмітливий і справедливий Ходжа Насреддін, відчайдушний сміливець Айвенго та інші.

Спробуємо узагальнити і уточнити вищенаведені міркування, виділивши у світогляді певну структуру, утворену базовим набором основних елементів, без яких не можна уявити жодну думку. Ми вважаємо, що у структурі світогляду можна назвати три таких компонента: когнітивний, аксіологічний і праксеологічний.

Наведемо їх короткий аналіз. Одним з необхідних та неодмінних елементів будь-якого світогляду є його когнітивна складова. Без наявності хоча б якогось мінімуму знань і відповідних уявлень про світ як певну цілісність, очевидно, взагалі неможливо говорити про світоглядне розуміння світу і про створення його певної «світоглядної картини», в рамках якої тільки й стає можливим позиціонування людиною самої себе, розвиток і підтримання ставлення до інших людей і спільнот, до соціального і

природного світів загалом — коротше кажучи, про будь-яку осмислену цілеспрямовану діяльність (у тому числі пізнавальну), яка б заслуговувала на ім'я «людської».

Значимість когнітивної світоглядної складової усвідомлюється настільки ясно і безсумнівно, що іноді це призводить навіть до її певної переоцінки за рахунок недооцінки інших компонентів світогляду — так, наприклад, один із найвизначніших і авторитетних дослідників світогляду визначає останнє як систему уявлень про світ і місце людини в ньому, про ставлення людини до навколишньої дійсності і до себе, а також обумовлені цими уявленнями основні життєві позиції та установки людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтації» [27, 374].

Подібна переоцінка раціональної складової світоглядного комплексу людини має давню історико-філософську традицію і походить від знаменитого сократівського (і в цілому антично-грецького) «етичного раціоналізму» [27, 67], який фактично означає елімінацію суб'єктного виміру зі світоглядної проблематики та редукування останньої до питань виключно гносеологічного характеру. Наскільки правомірною є така редукація (а саме, світогляду до його когнітивно-гносеологічних основ).

Вочевидь, що когнітивний елемент світогляду неможливо вважати його єдиним (і навіть першорядним) джерелом. Справді, якщо ми згадаємо, ким були головні Вчителі людства та засновники найвпливовіших духовних навчань (Мойсей, Будда, Христос, Магомет), і спробуємо оцінити, яку роль у їхніх навчаннях та їх діяльності грали суто науково-філософські елементи, стане зрозуміло, що ця роль не була настільки провідною та визначальною, як у цьому намагаються нас переконати прихильники раціоналістичного зведення світоглядної проблематики до її когнітивно-гносеологічних детермінантів [33, 45].

Тому для більш адекватного з'ясування структурних інваріантів світогляду необхідно доповнити нашу теоретичну модель з іншими компонентами, які пов'язані із суб'єктом світогляду та тими рушійними силами, які актуалізують потенційні можливості абстрактної теорії у конкретиці практики. Розглянувши когнітивний компонент світогляду, і усвідомивши, з одного боку, його необхідність, а з іншого — недостатність для будь-якого світогляду, доречно було б згадати ще один його конститутивний елемент, а саме — аксіологічний компонент.

Світогляд визначається певним поєднанням знань та цінностей, але тільки спрямованість світоглядних установок на практику повідомляє їм у кінцевому підсумку дієвий характер, поєднує знання та цінності в єдність, що характеризує особливості того чи іншого типу світогляду. Залежно від конкретного поєднання знань, цінностей і практичних і регулятивів, можна розрізняти оптимістичний чи песимістичний, альтруїстичний чи егоїстичний, та інші різновиди світоглядних орієнтацій [9, 110]. Як об'єднуючий елемент у цьому когнітивно-аксіологічному комплексі виступає переконання суб'єкта світогляду. Отже, за рахунок певних переконань світоглядні уявлення, цінності та почуття утворюють інтегральне духовне явище, а точніше — величезне різноманіття різних конкретних світоглядних позицій. У той час, як когнітивний та аксіологічний елементи світогляду пов'язані, відповідно, із емоційно-чуттєвою стороною людської натури, праксеологічний вимір світогляду апелює насамперед до вольової сфери, вимагає від людини здатності втілювати засвоєні світоглядні орієнтації. Оскільки світогляд не зводиться тільки до знань про світ і не функціонує виключно у вигляді знання (хоча, звичайно, і містить його), когнітивний компонент грає в структурі світоглядного комплексу не основну, а службову роль (як і було нами з'ясовано раніше, у процесі розгляду когнітивного компонента світогляду). Що стосується основного призначення світогляду, воно полягає в тому, щоб спрямувати людину на належні вчинки та поведінку, тобто, застосовуючи кантівську термінологію, світогляд відноситься до галузі

практичного (а не теоретичного) розуму [9, 115].

Праксеологічний компонент світогляду пов'язаний із гуманістичною та культурно-виховною функціями філософського праксису: з одного боку, філософія, хоч і не дає людині вічності, проте допомагає їй осмислити своє життя та зміцнити дух, а з іншого, передбачається, що філософські пізнання (зокрема, в галузі гносеології) повинні, окрім усього іншого, сприяти формуванню у людини особистісних якостей та таких важливих культурних орієнтирів, як істина, правда та доброта.

Практична спрямованість світогляду не обмежується виключно завданнями суто філософського характеру, але саме філософія, яку розуміють як теоретично оформлений світогляд, має особливе значення для формування принципової та свідомої позиції людини у світі. Праксеологія світогляду досліджується вітчизняними та зарубіжними гуманітаріями як важлива складова світогляду [6, 107] і, як необхідна передумова становлення різноманітних соціальних інститутів, починаючи з сім'ї як базового осередку суспільства [6, 109].

Отже, цей напрямок досліджень також досить ґрунтовно представлений у сучасній філософській думці. Таким чином, при всьому різноманітті конкретних модифікацій світогляду, всім їм притаманні такі особливості [30, 35]:

- 1) з одного боку, вони містять певне знання про найбільш загальні та принципові аспекти світобудови в цілому;
- 2) з іншого боку, це знання не є нейтральним, воно має яскраво виражений ціннісний характер, і, нарешті,
- 3) будь-який світогляд виконує роль своєрідного орієнтиру і «двигуна» для людської діяльності [37, 83].

Ці особливості і визначають, зрештою, основні структурні компоненти світогляду. Відносна значимість цих компонентів варіюється в залежності від історико-культурного та соціального контексту: так, наприклад, «питома вага» когнітивного компонента виявляється особливо великою в оцінці

світогляду вченого; аксіологічний компонент, будучи прямим виразом моральних установ суспільства, особливо релевантний при розгляді етичних аспектів людської діяльності (зокрема, роботи вченого, для якого певний момент вимоги моралі можуть «переважити» пізнавальні резони, при всій важливості останніх — як, наприклад, у випадку з неприпустимими експериментами з людей); нарешті, праксеологічний компонент світогляду потрапляє до дослідницького фокусу, коли нас цікавлять питання актуалізації когнітивно-ціннісних аспектів світогляду в конкретиці практики (соціально-політичної, науково-дослідної, повсякденно-побутової, духовної та ін.) [2, 48].

Тим не менш, при всій варіативності та рухливості конкретних констеляцій, структура світогляду в основі своєї залишається незмінною і передбачає обов'язкову присутність всіх трьох її конститутивних елементів: когнітивного, аксіологічного та праксеологічного. Дослідження динамічних співвідношень між виділеними елементами базової структури світогляду залежить від конкретного соціально-історичного контексту.

1.3. Гендерна проблематика в контексті вивчення світоглядного протистояння чоловіка та жінки

Гендерна проблематика належить до тих наукових аспектів дослідження соціальної реальності, які відчувають «обережне» ставлення наукового співтовариства. Можна виділити кілька причин такого відношення, але головним є не зовсім ясне розуміння того, що таке гендер, а звідси і нерозуміння суті гендерних досліджень. Однак, як нам видається, важливо продовжувати просвітлювати як наукову, так і ненаукову спільноту в питаннях, що розкривають суть гендерного підходу, особливостей гендерних досліджень.

Актуальність дослідження гендерної тематики пов'язана не так з новизною її тезаурусу, не з можливістю вивчення нового напрямку в

соціології, а зі значимістю гендерного феномену для життя окремого індивіда, організації та всього суспільства. Що ж до макросоціального рівня, то гендер ієрархічно організує соціальну систему і, як зазначають Е.А. Здравомислова і А.А. Темкіна, виступає однією з базових вимірів соціальної структури суспільства, поруч із класовою належністю, віком [5, 79].

До законодавства, яка безпосереднє спрямоване на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, можна насамперед віднести Конституцію України, яка забороняє дискримінацію за основою статі та проголошує рівність, а також Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [38, 95]. Цей Закон України було ухвалено з метою досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. У статті 1 надано визначення поняття «гендерна рівність» як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [45, 139]. У 2018 р. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. Метою цієї Програми визначено удосконалення механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності.

Отже, як бачимо, в Україні гарантується рівність між статями, відбувається розвиток нормативно-правового поля задля забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків. Проте, як слушно наголошує В. Гурський, попри ухвалені в нашій країні нормативно-правові акти,

«жінки досі стикаються з перешкодами у здійсненні своїх політичних, економічних та соціальних прав. Гендерна нерівність – це, насамперед, проблема нашого менталітету. Реформування, передусім, повинно відбутися на рівні суспільної свідомості, після чого можливо втілити законодавчі норми в життя» [48, 93].

Найчастіше джерелом гендерної нерівності виступають прихована дискримінація і патріархальні установки, що панують у суспільній свідомості, які є провідниками практичних дій. За даними досліджень, хатньою працею займаються більше жінки, ніж чоловіки, і це вважається «нормальним» явищем [35, 179]. Наявність стійких гендерних стереотипів та гендерної асиметрії (непропорційну представленість соціальних і культурних ролей обох статей у різних сферах життя) підтверджують численні соціологічні дослідження. Так, результати сьомої хвилі Світового дослідження цінностей [28, 93] свідчать про:

- зростання частки респондентів, які не згодні з тим, що чоловіки є кращими політичними лідерами, ніж жінки (з 48% до 55,1%);
- зростання поширеності гендерних стереотипів щодо того, що університетська освіта важливіша для хлопчика, ніж для дівчинки, з 18% до 24,5%; що «якщо жінка заробляє більше грошей, ніж чоловік, це здебільшого, викликає проблеми» - з 20% до 30,9%;
- зниження частоти засудження ситуацій, коли чоловік б'є дружину, батьки б'ють дітей, насильства загалом (Український центр європейської політики, 2020) [37, 193].

Дослідження дозвіллевих практик чоловіків і жінок підтверджує дискримінаційні прояви у сфері дозвілля, які виявляються передовсім у різних часових витратах. На відміну від чоловіків, які мають більше вільного часу для відпочинку, а також цікавого дозвілля, жінки стикаються з гендерно забарвленими «перешкодами»: матеріальними (брак вільного часу); культурними (сімейні обов'язки, соціальні норми, неформальні суспільні правила та цінності тощо); індивідуальними (небажання

руйнувати соціально прийнятний імідж турботливої дружини і відповідальної матері тощо).

Гендер входить у соціальні інститути, тому набуває фундаментальність і сталість. Він є однією з форм соціальної нерівності, саме форму нерівності можливостей чоловіків і жінок як представників гендерних груп. Маючи різні форми гендерних проявів, ми спираємося на соціально-конструктивістський підхід до їх інтерпретації. Його сильною стороною є дослідження не самого факту відмінностей між чоловіками та жінками, не простого опису різниці у статусах, ролях та інших аспектах життя чоловіків та жінок, а й аналіз домінування, що затверджується у суспільстві через гендерні ролі та ендерні відносини [42, 49].

На мікросоціальному рівні гендер постає як обмежувач суб'єктності. Особистість має суб'єктність в індивідуальному та соціальному планах. Суб'єктність дозволяє реалізувати особистості свій внутрішній потенціал, брати участь у тих сферах та видах діяльності, які представляють для неї інтерес, виконувати ті соціальні ролі, які задовольняють її вищі та нижчі (за А. Маслоу) потреби. Однак саме гендер і всі види його прояву виступають як стратифікаційний бар'єр для людини в реалізації індивідуальної та соціальної суб'єктності. І це означає, що особистість неспроможна повноцінно проводити зміни у собі, у світі, реалізувати свої професійні та інші види здібностей.

Але з цим пов'язана ще одна серйозна проблема, суть якої в тому, що індивіди самі беруть участь у відтворенні гендеру, і, відповідно, самі створюють стратифікаційні бар'єри. Гендер укорінюється у свідомості з раннього дитинства у вигляді гендерних уявлень та гендерних стереотипів. Діти засвоюють норми, правила та цінності гендерної культури, в якій вже створено соціально-детерміновані уявлення про специфічність жіночого та чоловічого, про розподіл соціальних ролей між чоловіками та жінками, про співвідношення їхніх соціальних статусів. Починаючи з дитячого віку і потім у всі вікові періоди, індивіди відтворюють гендерні стереотипи та гендерні

уявлення [21, 245].

У зв'язку з цим виникає необхідність більш детального трактування понять «гендер», «гендерні уявлення» та «гендерні стереотипи». Крім того, необхідно в емпіричних дослідженнях не просто виявляти ті чи інші відмінності за статево-віковим критерієм, але виявляти особливості, приховані від дослідника. Розкривати деякі особливості, пов'язані з гендером, дозволяє використання кореляційного аналізу. Саме він, як нам здається, має евристичні можливості в гендерній проблематиці [21, 257]. Трактування понять «гендер», «гендерні уявлення», «гендерні стереотипи», а також емпірична перевірка гендерної проблематики є предметом нижченаведеного дослідження.

Про гендер сьогодні можна почути з вуст журналістів, високопосадовців, викладачів та інших членів суспільства. І може скластися враження, що люди ясно розуміють сенс цього поняття, оскільки оперують їм досить активно і сміливо. Однак це враження не відображає справжню картину. Справа в тому, що гендер є такою категорією, яка може використовуватися в чотирьох сенсах, про що вказувала О.А. Вороніна. Вона виділила такі підходи у розумінні гендера: гендер як соціально-демографічна категорія, гендер як стратифікаційна категорія в сукупності інших стратифікаційних категорій (раса, клас), гендер як культурна метафора та гендер як соціальна конструкція [3, 79].

Підхід, у якому гендер є соціально-демографічною категорією, має суттєві недоліки. О.А. Вороніна називає цей підхід хибною теорією гендера, оскільки «гендер» використовується позначення статі. Користувачі цього підходу свідомо виходять із посилки про відмінності чоловіків та жінок. Якщо виявляються якісь особливості, їх вважають результатом відмінностей між гендерними групами, що є тавтологією.

Варто зазначити, що найчастіше поняття гендер використовується саме в рамках цього підходу. Іншими словами, коли говорять про гендер, то фактично мають на увазі чоловіків і жінок як представників соціально-

демографічних груп. Яскравим прикладом цього є різного роду звіти в органах державної влади, коли чиновники подають «дані щодо гендерного складу представників державних органів влади». Що, звичайно, не відповідає змістовому феномену «гендер». Іноді поняття «гендер» співвідносять лише з жінками, що й суперечить як критерію науковості, а й здоровому глузду [40, 73].

Другий підхід, згідно з яким гендер постає як стратифікаційна категорія в сукупності інших стратифікаційних категорій (раса, клас), має початкове обмеження, яке пов'язане з тим, що вважати гендером у даному випадку.

Гендер як культурна метафора застосовується переважно у гуманітарних науках: історії, культурології, літературі. Тут «чоловіче» та «жіноче» на онтологічному та гносеологічному рівні існують як елементи культурно-символічних рядів: чоловіче – раціональне – духовне – божественне – (...) – культурне; жіноче – чуттєве – тілесне – гріховне – (...) – природне. Недоліком цього підходу, на наш погляд, є наголос на культурному аспекті проблеми.

І, нарешті, четвертий підхід – гендер як соціальна конструкція. Теорія соціального конструювання гендеру є найбільш соціологічно обґрунтованою. Вона розглядає гендер як організовану модель соціальних відносин між статями, яка визначає характер їхніх відносин у міжособистісному взаємодії, а й у основних соціальних інститутах суспільства.

Теорія соціального конструювання гендеру базується на таких постулатах [23, 12]:

1) гендер конструюється за допомогою соціалізації, поділу праці, системи гендерних ролей, сім'ї, засобів масової інформації;

2) гендер конструюється і самими індивідами лише на рівні їх свідомості, прийняття та інтеріоризації заданих суспільством і ролей [23, 12].

Коли соціальне виробництво гендера стає предметом дослідження, то розглядають, як гендер конструюється через інститути соціалізації, поділу праці, через культуру, проблеми гендерної стратифікації.

Отже, поняття «гендер», з погляду, найбільш соціологічна обґрунтовано і науково змістовно представлено теорії соціального конструювання гендера.

Теорія соціального конструювання гендера розроблена у країнах початку 90-х.

Основним теоретичним джерелом соціально-конструктивістського підходу є теорія соціального конструювання реальності П. Бергера та Т. Лукмана [42, 179]. Ця теорія виходить з уявленні, що соціальна реальність крім об'єктивного носить ще й суб'єктивний характер. Об'єктивність соціальної реальності проявляється у її незалежному становищі стосовно індивіду: вона існує незалежно з його ставлення до неї. Її феномени вже систематизовані у зразках, які здаються незалежними від індивідуального розуміння та які накладаються на індивіда.

Проте реальність створюється індивідом під час повсякденної взаємодії, що надає реальності суб'єктивного характеру. Індивід конструює власне бачення життя, формує власні картини світу.

Дуже важливо враховувати те, що в рамках теорії соціального конструювання гендерні відносини є об'єктивними, тому що індивід сприймає їх, але, з іншого боку, вони є суб'єктивними як соціально конструйовані. Інакше кажучи, кожен індивід може як сприймати гендерні правила, а й створювати їх сам. Гендер конструюється у вигляді соціалізації, поділу праці, сім'єю, засобами масової інформації, і навіть створюється самі [9, 35].

Отже, соціально-конструктивістська теорія гендера дозволяє зрозуміти, що гендер перестав бути сукупністю особистісних психологічних характеристик. Гендер у рамках конструктивістського підходу є діяльністю з організації ситуативної поведінки у світлі нормативних уявлень про атитюди

та дії, що відповідають категорії належності за статтю. Основною ідеєю соціально-конструктивістського походу є уявлення, що гендер формується в процесі взаємодії. У процесі щоденних взаємодій гендер рутинно демонструється у різних ситуаціях. Важливо зауважити, що ці ситуації не просто дозволяють висловлювати природні відмінності між чоловічим та жіночим, а самі виробляють ці відмінності. Теоретики соціально-конструктивістського підходу в гендерних дослідженнях стверджують, що категорія приналежності по статі та гендер вибудовуються індивідом у процесі взаємодії, коли оточуючі реагують на нього певним чином [12]. Гендерна приналежність індивіда – те, що людина робить і робить постійно процесі взаємодії коїться з іншими.

У межах теорії соціального конструювання гендера розкривається те, що поведінка чоловіків і жінок як представників гендерної групи детермінована соціальними очікуваннями суспільства. Чоловіки і жінки з раннього дитинства і до глибокої старості заохочуються за поведінку, що відповідає гендерній ролі, і караються не відповідна. Вони стають свого роду заручниками гендерних ролей. Претендуючи на ту чи іншу гендерну ідентичність, людина змушена уникати поведінки й гендерних ролей, які б дозволили оточуючим засумніватися у його приналежності до певної категорії статі [12, 83].

Прихильники теорії соціального конструювання гендера (Е. Здравомислова та А.А. Темкіна, О.А. Вороніна) беруть під сумнів біологічне обґрунтування, яке кладеться в основу відносин між чоловіками та жінками як представниками соціальних груп (чоловічих та жіночих) у рамках соціальних інститутів, соціальних організацій.

Сучасна гендерна теорія не намагається оскаржити різницю між чоловіками і жінками. Для неї важливий не сам факт відмінностей, а їхня оцінка та інтерпретація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей. Тому, як зазначає О.А. Вороніна, основою методології гендерних досліджень є не просто опис різниці у статусах, ролях та інших

аспектах життя чоловіків та жінок, але аналіз влади та домінування, що затверджуються у суспільстві через гендерні ролі та відносини [4, 14].

Втілюючи у діях очікування, пов'язані зі своїми гендерним статусом, індивіди конструюють і гендерні відмінності та зумовлені ними системи панування і панування [9, 78]. Значним для гендерного підходу є показ культурно - детермінованих відмінностей між статями, і навіть, як «культурне конструювання цих відмінностей позначається соціальному статусі гендерних груп: становищі ринку праці, можливостях у сфері політики, освіти та інших.» [43, 181]. Для нас важливість підходу до гендеру як соціальної конструкції полягає в тому, що соціально сконструйованій нерівності приписується статус природного. Іншими словами, у гендерному підході важливим є питання про те, що традиційно вважаються уявлення про «природні» відмінності між статями та пов'язану з цим соціальну нерівність у різних соціальних інститутах мають не біологічні, а соціальні підстави.

Гендер входить у соціальні інститути, тому набуває фундаментальність і сталість. Незалежно від того, усвідомлюють індивіди чи ні, вони постійно відтворюють гендер як форму соціальної нерівності, яку ми розглядаємо як форму нерівності можливостей чоловіків та жінок, які виступають представниками гендерних груп.

Гендерні групи, на наш погляд, є різновид соціальних груп, оскільки соціальні групи - це «сукупність індивідів, які взаємодіють певним чином на основі очікувань кожного члена групи, що розділяються, щодо інших» [31, 171]. У визначенні є дві важливі умови:

- 1) наявність взаємодій між її членами;
- 2) поява поділюваних очікувань кожного члена групи щодо інших її членів.

У гендерних групах як різновиду соціальних також є взаємодія і специфічні гендерні очікування кожного члена групи по відношенню до всіх інших. Ці специфічні очікування пов'язані з виконанням відповідної гендерної ролі, з відповідністю моделей поведінки до деяких правил.

Чоловіки та жінки як представники гендерних груп постійно спираються на гендерні уявлення та гендерні стереотипи. Гендерні уявлення покликані орієнтувати поведінку чоловіків та жінок у різних соціальних ситуаціях відповідно до системи цінностей, прийнятих у культурі даного суспільства та що стосовно полоспецифічного сприйняття, поведінки. Гендерна культура створює соціально-детерміновані уявлення про специфічність жіночого та чоловічого, на основі яких будується розподіл соціальних ролей та функцій між чоловіками та жінками, співвідношення їхніх соціальних статусів. Соціально-детерміновані уявлення про чоловіків і жінок виникають завдяки тому, що з раннього дитинства відбувається навчання гендерно обумовлених соціальних норм і правил поведінки, цінностей.

Гендерні уявлення створюються колективно у процесі міжособистісної комунікації. Як свідчить І.С. Клецина, гендерні уявлення – це спосіб групового осмислення сутності соціальних ролей чоловіків та жінок у суспільстві у конкретний історичний період. Вони можуть бути визначені як узгоджена система поглядів про соціальний статус та зміст ролей чоловіків та жінок, які вони повинні виконувати як члени суспільства [29, 194].

Гендерні уявлення можуть стосуватися жорсткого поділу статевих ролей, переконання у необхідності наявності специфічних особистісних рис, що характеризують чоловіка та жінку тощо. Гендерні стереотипи є стійкі уявлення про характер соціальних взаємних відносин між статями, про норми, принципи, які різняться в залежності від статі, і поширюються на всю область соціальних відносин, суспільної свідомості. Гендерні стереотипи є різновидом соціальних стереотипів, під якими розуміється стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно певні образи.

Особливостями соціального стереотипу є звичне ставлення до будь-якого явища, що склалося під впливом соціальних умов та попереднього досвіду [5, 79]. Гендерний стереотип діє як схема, завдяки якій відбувається керування багатьма процесами: інформацією, правилами, нормами, зразками

соціально-схвалюваної та соціально-допустимої поведінки для чоловіка та жінки. У результаті створюється специфічний «план» жіночої та чоловічої поведінки, який через свою схематизованість замінює розуміння багатьох процесів. Гендерні стереотипи та гендерні уявлення стосуються всіх сфер діяльності людини. Більше того, вони постійно відтворюються.

Таким чином, дослідження метафізики жіночого та чоловічого, маскулінного та фемінного як філософська проблема є відповіддю на виклики соціальних процесів, що змінюють уявлення про традиційні соціальні ролі чоловіка і жінки та їх призначення у житті сучасного суспільства.

Світогляд виступає системою цінностей, ідеалів та зразків, якими керується індивід у процесі свого життя. Воно впорядковує навколишній світ, роблячи його зрозумілим. За відсутності цілісного світогляду життя для індивіда перетворюється на хаос. Про такий стан речей свідчить, зокрема, таке поняття, як психологічна криза, що є станом, коли колишній світогляд зруйнований, а новий ще не сформований (наприклад, розчарування в релігії чи політиці). В основі світогляду лежить знання, яке становить його інформаційну сторону [13, 56]. Так, пізнаючи світ, людина формує світоглядний каркас, велику роль формуванню якого грає філософія, оскільки саме філософія як галузь духовного знання сформувалася у відповідь світоглядні питання людини.

Дослідження гендерної проблематики, як ми вже вказували, є дуже актуальним. Це продиктовано тим, що чоловіки та жінки не можуть повною мірою здійснювати свої індивідуальні та соціальні суб'єктності через вплив гендерного чинника. З одного боку, гендер більшою мірою негативно впливає на життя жінки, але з іншого боку, він негативно позначається і на життєдіяльності чоловіка. Однак ці імпліцитні особливості гендерного фактору практично виключаються з уваги і багатьох дослідників.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ПРОТИСТОЯННЯ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК

2.1. Психологічні особливості світоглядного протистояння чоловіків та жінок

Гендерною проблемою у сучасній науці займається певне, досить чітко позначене коло людей – практично завжди жінки-вчені. Цікавими є дані щодо чоловіків-науковців, які займаються гендерною проблемою на рівні дисертаційних досліджень. Так, станом на 2009–2010 роки, вони становили 11% загальної кількості дисертантів [8, 105].

Тому може скластися враження, що проблеми світоглядного протистояння у гендерному аспекті – це жіночі проблеми та жіноча тематика [3, 40].

Філософський дискурс не виняток, навпаки, саме філософія як традиційно найбільш маскулінізована сфера діяльності інтелектуалів у плані дослідження гендерної проблеми є напрямком, мало представленим чоловіками-філософами. Одним із таких науковців є, наприклад, доктор філософських наук М. Хамітов.

Найбільш красномовно характеризують позицію автора по даному питанню такі висловлювання : «неважко побачити, що душа і душевність виражають метафізичну жіночність, тоді як дух і духовність виражають метафізичну мужність. З іншого боку, жіночність та мужність є зовнішніми проявами душевності та духовності...» [43, 128].

Зазначимо, що світоглядне протистояння статей зумовлене, окрім інших факторів, насамперед, рівнем розвитку гендерної культури у суспільстві. До змісту поняття «гендер» входить, насамперед, ідея соціального моделювання чи конструювання статі.

З філософської точки зору протиріччя між статями частково полягають

у тому, що, з одного боку, відмінності між чоловіками та жінками (в аспекті анатомічних характеристик людського організму) є універсальними та біологічно обумовленими, тому являють собою певну даність, яка знайшла своє відображення у численних теоріях біодетермінізму та есенціалізму. З іншого боку, маскуліність і фемініність як психологічні характеристики особистості обумовлюються переважно соціально-культурними факторами, а отже, можуть бути змінені.

В історії філософської думки існує безліч цікавих концепцій статі. Так, Платон вважає, що стать виникла у результаті розриву андрогенної цілісності. Через любов чоловіка і жінки, на погляд Платона, долається розірваність та відчуженість людського буття. Платон ставив ідею андрогінізму до центру філософії статі. Він вважав, що стать – це те, що має бути подолано, це розрив. Поки що залишається цей розрив, немає індивідуальності, немає цілісної людини [9, 105]. Багато філософів свідомо постулюють позицію зневаги до жіночого початку, вважаючи, що чоловічі погляди стають жіночими, чоловічі симпатії – жіночими симпатіями.

Відповіддю патріархальним поглядам на стать стають погляди феміністичні. Феміністичні теорії роблять спробу «підняти жінку з колін» і дати їй рівні права із чоловіком. Цікаві думки про поле та відмінності між чоловіком і жінкою можна побачити в роботі американського антрополога та психолога К. Гіллікан «Іншим голосом. Психологічна теорія та розвиток жінок» [9, 37]. Авторка переконана, що статева ідентичність у дитини формується до трьох років, коли з нею більше спілкується мати.

Поряд з патріархальним та феміністичним підходами щодо проблеми статі існує андроген-аналітичний підхід, який пропонує послідовну та завершену концепцію статі та кохання, що виходить за межі як патріархальних, так і феміністичних переконань. Сутність андроген-аналітичного підходу – не лише визнання рівноправності чоловічого та жіночого, а й постуляція необхідності їхнього партнерської взаємодії на психологічному, соціальному та екзистенційному рівнях.

З кінця ХХ ст. філософи почали розглядати людину з погляду гендерного підходу, який дозволяє аналізувати соціокультурні аспекти жіночої та чоловічої статі, а також їх світоглядне протистояння у наступних контекстах [38, 175]:

- кожна з культур створює власні гендерні особливості;
- сучасне суспільство характеризується стрімким зростанням процесу соціального нівелювання.

Еріх Фромм називає цей процес стандартизацією людини. Чоловіки та жінки все більше стають схожими, однаковими – це стосується і поведінки, і смаків, пристрастей, та способу життя в цілому. Таким чином, ми спостерігаємо прогресуючий процес соціальної трансформації функцій кожної із статей. Це означає що чоловіки та жінки, адаптуючись у соціумі, не звертаючи увагу на соціальні норми, що диктуються, самостійно роблять вибір щодо своїх обов'язків, функцій, професій та іншого. Вказані обставини, очевидно, сприяли виникненню та формуванню гендерної культури сучасного суспільства [20, 93].

Кожна культура відрізняється власними статевими стереотипами, гендерними образами, ціннісними. установками, моральними нормами та моделями поведінки. Найбільш відомий стереотип у гендерній культурі – це уявлення про те, що чоловіки та жінки значно відрізняються один від одного за інтелектуальними здібностями, особистісними характеристиками, способам адаптації та можливостями виконання певних соціальних ролей у силу їхньої природної обумовленості.

Насправді ж маскуліність та фемінність – це соціокультурні конструкти. Відмінності між чоловіками і жінками є результатом різного відношення до представників чоловічої та жіночої статі з боку товариства. Кожен індивід через систему соціальних репрезентацій, комунікативну сферу піддається впливу гендерних стереотипів, що регламентують поведінка та засоби самореалізації. Слід виділити типи засвоєння таких норм: поступливість – зміна своєї поведінки з метою приведення її у відповідність

до соціальних вимог, навіть якщо вони є неприйнятними; інтерналізація - повне прийняття запропонованих норм; ідентифікація – прагнення бути подібним до інших [27, 89].

Серед розпізнавальних бінарних опозицій виділяються такі протиставлення, що характеризують протилежність чоловічого та жіночого: логічність – інтуїтивність; абстрактність – конкретність; інструментальність – експресивність; влада – підпорядкування; порядок – хаос; незалежність – залежність; активність – статичність, пасивність; мінливість – сталість; невірність – вірність, радикалізм – консерватизм та ін.

Стереотипізація «чоловічого» та «жіночого» та зміцнення їх у культурі, нав'язування певного, зробленого попередніми епохами розуміння даних категорій, часто суперечливого та просто дурного, призводить до зміцнення відносин домінування та підпорядкування; обмеження за статевою ознакою – аналогія расовому та всякому іншому соціальному гнобленню, а отже, заважає формуванню суспільних умов, які сприяють повноті самореалізації людської особистості [30, 93].

Проблеми, пов'язані із визначенням місця жінки і чоловіки в суспільстві, сьогодні торкнулися і традиційних питань про владу, демократію та справедливість. Так, у фалоцентристському західному дискурсі «woman» завжди протиставлено «man». З іншого боку, у феміністській теорії концепт «woman» – це універсальна категорія, яка завдяки своїй універсальності виключає будь-яку різницю між жінками (расову, класову та іншу).

У зв'язку з цим цікавий підхід Г. Брандт, у межах якого гендерна суб'єктивність трактується як історія ідентифікацій, які не завжди вказують на якийсь внутрішній зв'язок, оскільки вони кодують випадкові обставини особистої історії. Гендер як ідентифікація за певною статтю – це фантазія, стверджує Г. Брандт, гендер – це набір інтернаціоналізованих образів, а не набір якостей, гендер – це скоріше набір знаків, які накладаються на психічне почуття ідентичності [1, 40].

Висловлюється думка, що жінки більше, ніж будь-які інші верстви

населення, залишаються під тиском укорінених у суспільстві соціальних норм, якщо навіть їх до цього фізично не схиляють [6, 28]. Однак соціокультурна реальність змінює сформовані соціальні норми та критерії щодо статі. Те, що було прийнятним раніше, тепер є нормою, наприклад, жінка – охоронець, чоловік – психолог. Людство перебуває на порозі «гендерної революції» [37, 16].

Сучасна філософська та культурна думка відрізняється наявністю кількох протилежних світоглядних теорій на співвідношення чоловічого та жіночого початку. Перша теорія взаємин заснована на такій установці: «протилежність – підпорядкованість – конфліктність»; друга концепція – «протилежність – взаємодоповнюваність – співпраця». Людина має стать та ідентифікує себе як жінка чи чоловік тому, що культура соціуму постійно продукує численні норми, цінності та інститути, що створюють та що підтримують різницю між жінками та чоловіками. «Істинна» стать означає «не відхилятися від культурної норми», де процес його «виявлення», суті, що породжує нове «гендерне тіло підпорядкування» шляхом «відокремлення тіла від суб'єктивності» під гаслом «згоди з природою» та «природного перебігу речей» [29, 83].

Зазначимо, що гендерна культура сучасної сім'ї поєднує традиційні патріархальні уявлення та сучасні егалітарні принципи. Сімейні ролі стають змішаними. Як чоловік, так і дружина можуть стояти на чолі сім'ї, бути лідерами у стосунках. Як чоловік, і дружина можуть самостійно вибирати собі потрібну роль. Можна погодитися із твердженням М. Евола про те, що західна "емансипація" призводить до "знецінювання" чоловічого початку. Сучасна жінка може досягти найвищої точки своєї досконалості шляхом самовіддачі та відданості – у цьому є справжня жіноча сила.

Жінка віддано відстоює феміністичні ідеї, та ризикує себе знищити. М. Евола стверджує, що «...прагнення бути «особистістю» в сучасному розумінні призводить жінку до повної втрати її справжньої глибинної особистості» [11, 93]. Слід також погодитися з В. Зубовим у твердженні про

те, що всередині сучасного товариства сформовано базову згоду за загальними правилами гуртожитку. Однак у той же час це суспільство – гетерогенна освіта щодо умов та способу життя, культурних цінностей та норм [41, 81].

Донедавна екзистенційний та психологічний потенціал жінок були спрямовані лише на сім'ю. Нині вони з необхідністю виходять за кордони сім'ї у соціальну та духовну сфери, породжуючи нові цінності та стратегії людства. Однак екзистенційний та психологічний потенціали мають об'єднатися, причому не механічно, а творчо.

Отже, розглянувши проблему світоглядного протистояння чоловіка та жінки, зазначимо таке. Світоглядне протистояння чоловіка та жінки визначається у різних соціокультурних системах домінуючим типом гендерної культури. Воно стосується призначення статей у житті суспільства та шляхів реалізації сутнісного потенціалу чоловіка та жінки, проблеми рівності, лідерства, способу індивідуалізації та творчої самореалізації Існує кілька протилежних світоглядних теорій щодо співвідношення чоловічого та жіночого почав. Перша теорія взаємин чоловіка і жінки заснована на встановленні «протилежність – підпорядкованість – конфліктність», друга концепція – «протилежність – взаємодоповнюваність – співпраця». Щодо перспектив подальших досліджень, то вони можуть бути спрямовані на вивчення світоглядних орієнтацій сучасної сім'ї.

2.2. Шляхи покращення світоглядного протистояння чоловіків та жінок

Фундаментом сімейних відношень є компроміс двох автономній: чоловік та жінка. Різниця в фізіології, психіці, сприйнятті, стилях мислення, в пріоритетах цінностей чоловіків та жінок досить великий. Сама наявність цих відмінностей між статтю є гіпнотичною основою для протиріччя [7, 93]. Що стосовно сімейного життя, довгострокове тісне спілкування чоловіка та

жінки іманентно містить в собі перед конфліктну ситуацію. Думка про те, що жінки та чоловіки можуть прожити довге сумісне життя без протиріч слід віднести до розряду міфів.

Розходження з чеканням та реальністю приводить до важкого психологічного стану: я помилився, це зовсім інша людина. Насправді вона не інша, вона не винна що ви її неадекватно сприймали. З часом ці протиріччя долаються, але протягом всього життя у пам'яті збережеться ідеальний образ того, з ким життя могло скластися набагато щасливіше [3, 49].

Протиріччя подружжя іманентні, вони не зникають, їх причини неможливо передбачити. Щоб уникнути конфліктів, кожний з подружжя повинен пройти велику духовну роботу – визнати об'єктивність «несхожості» партнера та намагатися не «переробити» його, скільки навчитися управляти своїми оцінками та відношенням.

Протиріччя в сім'ї між батьками об'єктивно існує не тільки по тій причині індивідуальності кожного із подружжя. Статева диференціація включає фізіологічні, психологічні, світоглядні відмінності та знаходить своє відображення у сімейних відносинах.

Конфліктогенність сімейних відносин пов'язана з формами організації сім'ї. Центральним зерном такої організації є приналежність до влади. Історично склалося так, що остання форма сім'ї була патріархальною. Якщо поведінка жінки в сім'ї та суспільстві оцінювалися з моральної точки зору, то до чоловіка суспільство висуває більш великі вимоги. Він повинен бути адекватним зовнішнім критеріям, оскільки його положення забезпечувало положення усієї сім'ї. В даний час наявна тенденція переходу від патріархальної до елітарної сім'ї, де влада ділиться між чоловіком та жінкою.

Протиріччя чоловічого та жіночого початку завжди грало роль стимулу соціального розвитку. Сучасний світ живе по «чоловічому зразку». Природні та соціальні складові культивують у чоловіках якості конкуренції, жорстких правил та відношень. Домінуючий раціональний спосіб життя формує у

соціальної свідомості відповідні уявлення про сімейні відносини, виховання дітей, виховання. Ці умови деформують природне сприйняття світосприйняття жінок. Карен Хорні у своїй роботі «Жіноча психологія» показала, що виховання дівчат по «чоловічим» канонам наносить шкоду її психіці та духовному світу, формує комплекс неповноцінності [23, 14].

Чоловіки, котрі володіють соціальною владою, змінюють соціально-природну середу у відповідності із своїми ідеалами та цінностями. Однак однополярність є протиріччям гармонії. Емоційно-почуттєва, естетична сфера людських відносин розвивається завдяки жіночій половині населення. Рівноправна участь жінок у всіх сферах життя суспільства розвивається завдяки жіночому початку. Рівноправна участь жінок у всіх сферах життя суспільства відбувається як об'єктивний компонент гармонічного соціального розвитку [25, 79].

Підводячи висновки щодо світоглядного протистояння у сім'ї, необхідно визнати, що більша частина знаходиться у зовнішньому середовищі. Безумовно, матеріальний стан, суспільне благополуччя, правові норми мають важливу роль в гармонізації відносин членів сім'ї. Але основна причина конфліктності знаходиться у ступені розвинутої індивідуальної свідомості та культурної зрілості людини.

Профілактика конфліктів зовнішнє проста, але вимагає серйозну духовну роботу. Вона включає не тільки пізнання себе, але і інших. Повага до себе, рівна повага до іншого. Виключення із взаємодії особистісних оцінок. Ніколи не намагатися перемагати в конфлікті. В кожному незалежно від віку, бачити особистість. Розвивати адекватне самоусвідомлення, тобто давати собі та своїм вчинкам об'єктивну оцінку.

Для розв'язання гендерних конфліктів досить часто використовують загальні стратегії поведінки [20, 73]:

– суперництво (конкуренція) – це стратегія відкритої боротьби за свої інтереси, що виявляється в нав'язуванні іншій стороні власної точки зору;

- співробітництво – це стратегія спрямована на пошук рішення, що задовольняє інтереси всіх сторін;
- компроміс – це стратегія врегулювання суперечок через взаємні поступки;
- суть стратегії ухилення полягає у прагненні вийти з конфліктної ситуації, не вирішуючи її, не поступаючись своїм, але і не наполягаючи на своєму;
- пристосування – це стратегія згладжування протиріч за рахунок власних інтересів. Людина поступається своїми інтересами на користь опонента, погоджуючись з ним і жаліючи його [12, 179]. Чоловіками ж поняття конфлікту сприймається як протистояння і пов'язане з певними поведінковими реакціями (суперечка, протиріччя, боротьба, сутичка, війна, бійка), а також із міжособистісними стосунками (зрада, відносини, сварка) [23, 58].

Таким чином, можна стверджувати, що стратегії суперництва, співробітництва та компромісу характерні для жіночої статі, а от ухилення, пристосування, компромісу – для чоловічої. Також слід пам'ятати, що жінки більшою мірою володіють прийомами та способами спілкування ніж чоловіки, тому конфліктні ситуації прагнуть вирішувати саме у спілкуванні, чоловіки ж, коли вичерпуються аргументи, можуть вирішувати конфлікт за допомогою застосування сили.

Вирішення гендерних конфліктів безумовно потребує застосування окремих підходів та здійснення розробки індивідуальних заходів для кожного з них. Проте, на думку авторів, такі заходи зазвичай носять локальний характер. Тому, пропонується застосування і впровадження трьох компонентної системи впливу, що направлена на подолання гендерної нерівності та попередження гендерних конфліктів [38, 93].

В основу такої системи покладена взаємодія трьох компонентів: держава, соціум (суспільство) та родина (сім'я), які, виконуючи окремі функції, підсилюють дію один одного.

Кожен із компонентів, приведеної системи впливу надлюдину, виконує окремі функції.

Застосування запропонованої системи впливу, що направлена на подолання гендерної нерівності та попередження гендерних конфліктів надасть можливість виконати наступні завдання [30, 215]:

- спростувати гендерні стереотипи в процесі виховання дітей;
- декларувати безсумнівну рівність жінки та чоловіка у всіх сферах життєдіяльності суспільства;
- обмежити вплив медіа простору на формування свідомості та очистити ЗМІ від інформації, що містить пропаганду гендерної нерівності;
- інтегрувати гендерний підхід в національну систему освіти;
- сформувати гендерну компетентність, як складову частину професійної педагогічної культури учителів та викладачів.

На даний момент у сімейному консультуванні можна виділити декілька напрямків. Наведені нижче класифікація заснована на поділі видів сімейних проблем, що зустрічаються в практиці консультування [25, 69]:

- консультування дошлюбних проблем: проблем любові та взаємності в між гендерних відносинах, проблем шлюбного пошуку, шлюбного вибору, гендерної самотності тощо. створення нової сім'ї після розпаду шлюбу, пошук супутника життя, прийняття рішення в ситуації подружньої невірності тощо;

- проблем молоді сім'ї на перших етапах життя. Йдеться про конфлікти внаслідок нестачі досвіду сімейного життя, адаптації, вироблення сімейного укладу, розподілу домашніх обов'язків, складнощів взаємовідносин з батьками подружжя, прийняття рішень про народження дитини тощо;

- дитяча-батьківських проблем: навчання та поведінка дитини у школі, наявність у дитини девіацій розвитку, деліквентна поведінка дітей, взаємини дитини з групою однолітків, проблеми внутрішньо-сімейного виховання тощо;

- розлучення та після розлучних переживань на всіх етапах розлучення: при прийнятті рішення про розлучення, у процесі розлучених заходів (розділ майна та житла, рішення про спільних дітей), перший період адаптації до після розлучного статусу тощо;

- сімейних конфліктів та криз.

При консультуванні сімейного конфлікту доцільно звернути увагу до такі принципові становища [25, 9]:

- виявлення провідної зони конфлікту, відокремлення основних тем від другорядних та привнесених. Це дозволяє намітити точніші стратегії корекції;

- визначення способів поведінки у конфлікті, оцінка ефективності та конструктивності прийомів вирішення конфлікту; виявлення учасників конфлікту та зведення сторін конфлікту до мінімуму;

- класифікація характеру конфлікту: ситуативний – хронічний. Ситуативні конфлікти добре піддаються вирішення за допомогою навчання продуктивним способам поведінки, тоді як хронічні вимагають зміни особистості подружжя (установок, очікувань, рис тощо);

- розмежування об'єктивних чинників конфліктів. Це дозволяє намітити шляхи докладання сил подружжя: на подолання зовнішніх по відношенню до сім'ї скрутних обставин; на пристосування та розуміння один одного.

Вироблення з сім'єю чітких правил поведінки, укладання між угоди про поведінку в конфліктних ситуаціях. Таким чином, ми з'ясували що конфліктуючі сторони потребують допомоги сторонніх осіб, організацій чи служб для знаходження світоглядного взаєморозуміння.

Зазначимо, що світоглядне протистояння статей зумовлене, окрім інших факторів, насамперед, рівнем розвитку гендерної культури у суспільстві. До змісту поняття «гендер» входить, насамперед, ідея соціального моделювання чи конструювання статі. Гендер – це сукупність соціальних репрезентацій, як природна даність. Поділ індивідів за статтю хоч і має біологічну обумовленість, одночасно володіє набором власних

соціальних конструктів, які визначилися у понятті гендеру. А саме поняття «гендер», увійшовши до наукового обігу у другій половині минулого століття, акцентувало увагу на проблемі нерівного становища жінок та чоловіків, яка частково провокувалась сексуальним есенціалізмом.

Ми бачимо що поняття психологічне протистояння між чоловіками та жінками має досить багато проявів починаючи від часів Аристотеля до сьогодення. Багато вчених відзначають, що з часом жіноче та чоловіче має різні аспекти протиставлення: фізичні, емоційні, у філософському, психологічному та соціальному аспекті.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз проблеми засвідчив, що функціональний аспект характеризує ступінь та характер впливу світоглядних структур на сприйняття та осмислення людиною дійсності та її вчинки. Цей вплив може бути прямим чи опосередкованим, усвідомленим чи неусвідомленим, жорстким чи м'яким. В одних людей перехід між переконаннями у правильності тих чи інших дій та виконанням відповідних дій здійснюється легко, безпосередньо. В інших можуть виникати досить складні бар'єри під час переходу від світоглядних переконань до дій, думка може бути ізольована від реальних дій.

До цього ж аспекту належить такий параметр світогляду, як його гнучкість і здатність до перебудови або, навпаки, ригідність. Будь-якій людині притаманне, хоч і неоднаковою мірою, прагнення зберігати стабільність картини світу. Однак світогляд, як і вся картина світу, відображає дійсність, а дійсність не залишається постійною. Проблема виникає, коли сам світ змінюється, а картина світу залишається незмінною.

Вивчення проблем у сфері світоглядного протистояння чоловіків та жінок показало, що стать відноситься до тих категорій, в яких природне тісно переплетено з соціальним. Чоловік і жінка виступають у реальному житті як представники соціально-демографічних груп. Особливості існування цих груп зумовлені, з одного боку, приналежністю до своєї природної статі, але з іншого боку, сукупністю соціальних норм, що регулюють поведінку членів групи. Чоловіки та жінки, усвідомлюючи себе такими, репрезентують статево-специфічну поведінку.

Проте недостатньо враховувати лише статево-специфічний аспект. Важливо зрозуміти особливості чоловічого та жіночого життя з іншого погляду – з гендерною. Саме гендерний підхід дозволять нам зрозуміти, чому чоловіки, маючи явно пріоритетне становище в багатьох сферах життя,

частіше схильні до ризику серцево-судинних та інших захворювань, чому жінки, незважаючи на глобальні зміни в суспільстві, як і раніше насилу просуваються в кар'єрі, і з якими наслідками через це вони стикаються.

Важливо наголосити, що дослідження гендерної проблематики в теоретичному та емпіричному аспектах має супроводжуватися застосуванням комплексу методів для розкриття імпліцитних особливостей впливу гендеру.

Опрацювання досліджень щодо шляхів покращення світоглядного протистояння чоловіків та жінок дає можливість вказати на важливість вивчення гендера та різноманітних наслідків, пов'язаних з його впливом. Такі дослідження необхідно супроводжувати великою просвітницькою роботою для того, щоб кожна людина, незалежно від статі, могла свідомо впливати на можливість реалізації своєї соціальної та індивідуальної суб'єктності.

Профілактика конфліктів зовнішнє здається простою, але вимагає серйозної духовної роботи. Вона включає не тільки пізнання себе, але і пізнання інших, повагу до себе, повагу до іншого виключення із взаємодії особистісних оцінок, ніколи не намагатися перемагати в конфлікті, в кожному, незалежно від віку, бачити особистість, розвивати адекватне самоусвідомлення, тобто давати собі та своїм вчинкам об'єктивну оцінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусяк І.П. Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ століття: дис. ... канд. юрид. Наук. Львів, 2017. 233 с
2. Аніщук Н. В. Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.13. Одеса, 2001. 35 с.
3. Бардіна М. О., Марценюк Т. О. Гендерний розподіл праці в українському суспільстві на прикладі подвійного навантаження. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства, 2014, 242 с. 137 с.
4. Білинська М.М. Гендерна політика в системі державного управління: підручник. Запоріжжя: Друкарський світ, 2014. 132 с.
5. Ворона М. В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки. Статистика України., 2010. № 4. 275 с.
6. Грабовська І. Гендерна проблематика в сучасних філософських текстах українських дослідників / Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження». Київ, 2015. – Вип. 1. 386.
7. Говорун Т.В. Кікінежді О.М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Навчальна книга « Богдан», 2019. 380 с.
8. Гончар Ю. Посібник пресової практики з гендерної перспективи / Ю. Гончар, Т. Кузнєцова, О. Погорєлов, С. Штрухецький. Рівне: видавець О. Зень, 2015. 200 с.
9. Гончарова Ю.А. Роль та місце принципу гендерної рівності в сучасному міжнародному праві : дис. ... канд. юрид. наук / Ю.А. Гончарова. –Київ, 2017. 200 с

10. Гончаренко О. В. Час, дозвілля, гендер: аналіз часових розривів у дозвіллевих практиках чоловіків і жінок. Фізико-математична освіта, 2019. 238 с.
11. Городнова Н.М. Гендерний розвиток особистості. Методичний посібник. К.: Шк. Світ, 2008. 128 с.
12. Гурський В. Є. Правове регулювання гендерної рівності жінок в Україні. Правовий часопис Донбасу, 2018. 38 с.
13. Давыдова Л. А. О мировоззренческой природе философского знания // Вопросы философии. 1988. № 2. 405 с.
14. Дороніна Т. Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020» (Проект). Гендерна парадигма освітнього простору, 2018. 239 с.
15. Залеський Г. Є. Психологія світогляду та переконань особистості., 1994. 138 с.
16. Здравомислова Є.А. Соціальне конструювання гендера. Соціологічний журнал. 1998. 357 с..
17. Каткова Т.А. Психологічні особливості гендерно-рольової поведінки чоловіків та жінок з різними типами ставлення до сім'ї [Електронний ресурс] / Т.А. Каткова, О.М. Ілляшенко // Вісник Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова. 2016. Вип. 4 (42). С.74–81.
18. Кімелл М. С. Гендероване суспільство. Київ: Сфера, 2003. Масрчик М., ред. Гендер для медій. Київ: Критика, 2013.
19. Клецина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. СПб.: Алетейя, 2004. 408 с.
20. Комінко С. Б. Психологія в менеджменті / С. Б. Комінко, Л. С. Курант. Тернопіль: Поділля, 2009. 395 с.
21. Кравець В.П. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / В.П. Кравець, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. Тернопіль: навч. кн. Богдан, 2013. 448 с.

22. Леонтьев Д.А. Мировоззрение как миф и мировоззрение как деятельность // Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе / под ред. В.И. Кабрина и О.И. Муравьевой. - Томск: Томский государственный университет, 2004. 57 с.
23. Леонтьев Д.А. Світогляд // Людина: філософсько-енциклопедичний словник / за ред. І.Т. Фролова. Наука, 2000. 236 с.
24. Максимович Л., Чумало М. Гендерний аудит для громадських організацій. Львів, 2019. 359 с.
25. Мельник В.В. Глобалізація в культурній сфері: теоретико-методологічний аналіз// Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2014. Вип. 87. 549 с.
26. Мельник Т.М. Правові аспекти гендеру [Електронний ресурс. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ: К.І.С., 2004. 238 с.
27. Оніщенко Н. М. Гендерні виміри сучасного українського суспільства / Н. М. Оніщенко, Л. О. Макаренко // Теорія та історія держави і права. Філософія права. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. 547 с.
28. Павловський В. Л. Духовні практики як засіб трансформації особистості: автореф. дис.... канд. філос. наук: 09.00.03: захищ. 29.04.10 / Володимир Леонідович Павловський. Київ, 2010. 20 с.
29. Петренко Л.О. Соціальні статуси учасників гендерних відносин у релігіях як фактори виникнення адиктивної поведінки та насилля [Електронний ресурс]. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип.57. 354 с.
30. Петренко Л.О. Легітимізація залежності в шлюбних відносинах у релігійних вченнях [Електронний ресурс]. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2015. Вип.67–68. 384 с.

31. Петрушкевич М. Конституювання гендерної тематики у дисертаційних дослідженнях (2009–2010 рр.). Матеріали П'ятої міжнародної науково-практичної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє». Київ, 3–5 листопада 2011. Київ, 2011. 307 с.
32. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина // Конституція України. Київ, 1996. 453 с.
33. Скорик М. М., ред. Основи теорії гендеру. Київ: К.І.С., 2004. 239 с.
34. Шевченко Л.О. Гендер у психологічних та соціальних дослідженнях: навчальний посібник / Л.О. Шевченко, Ю.В. Кобікова. Київ: 2015. 148 с.
35. Хамітов Н. Духовний та душевний виміри людського буття. Філософсько-антропологічні читання-96. Київ: Стилос, 2017. 249 с.
36. Халиман, М. А. Структура мировоззренческих ориентаций. Текст : непосредственный // Молодой ученый. 2015. № 8 (88). 245 с.
37. Верховна Рада України. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України № 2866-IV. 2005. Доступно з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> ПРООН.
38. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996р. №254к/96-ВР. –Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана
39. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс] : Закон України від 8 верес. 2005 р. No 2866-IV. –Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> р. Назва з екрана
40. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація. Київ, 2015. Доступно з: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3540>
41. UNESCO, Measuring Gender Equality in Science and Engineering: the SAGA Toolkit, SAGA Working Paper 2, Paris, 2017

[Electronic resource]. –Access mode:
<http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002597/259766e.pdf>. –Title from the screen.

42. A Glossary of Feminist Theory. / Ed. by Sonya Andermahr, Terry Lovell and Carol Wolkowitz. London : Arnold; New York: Oxford University Press, 2000. 240 s.

43. Bem S. L. The measurement of psychological androgyny / Sandra Bem // Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1974, P.162 - 172.

44. Gender Equality - the Nordick Model. Copenhagen : Nordick Council of Ministers, 1995. 54 s.

45. Demeter T. Weltanschauung as a priori: sociology of knowledge from a ‘romantic’ stance // Stud East Eur Thought, 2012. vol. 64. 354 s.

46. Joyce P. Jacobsen. Gender inequality. A Key Global Challenge: Reducing Losses due to Gender Inequality. Assessment Paper Copenhagen Consensus on Human Challenges. 2011. 734 s.

47. Hand M. What’s in a worldview? On Trevor Cooling’s Doing God in education // Oxford Review of Education, 2012. vol. 38, no. 5. 543 s.

48. Kwok L. Object of Desire: Meditations on Race and Cannibalism // Studies in Gender and Sexuality, 2013. vol. 14. 543 s. .

49. MacDonald D. Connections between Relational Theologies, Personalism, and a Natural Systems Worldview // Journal of Psychology and Christianity, 2014. vol. 33, no. 3. 230 s..

50. Michaud K., Carlisle J., & Smith E. The Relationship between Cultural Values and Political Ideology, and the Role of Political Knowledge // Political Psychology, 2009. vol. 30, no. 1. 98 s. .

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Халіман Марина Анатоліївна студент(ка) 2 курсу магістратури,
форми навчання заочної, факультету соціальної педагогіки та психології,
спеціальність 053, спеціалізації: Психотерапія і консультування,

адреса електронної пошти mary.khaliman@gmail.com,

підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему
**«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СВІТОГЛЯДНОГО
ПРОТИСТОЯННЯ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ»** відповідає вимогам
академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42
Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є
ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям
академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою
Інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї
системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) М.А. Халіман

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Н.Ф. Шевченко

ВІДГУК
наукового керівника
на кваліфікаційну роботу «**Психологічні особливості світоглядного
протистояння чоловіка та жінки**»»,
виконану студентом групи 8.0531-з-дн.
Халіман Мариною Анатоліївною

У кваліфікаційній роботі Халіман Марини Анатоліївни досліджується актуальна для сучасної психолого-соціальної практики проблема психологічних особливостей світоглядного протистояння чоловіка та жінки.

В основу дослідження покладено розуміння причин світоглядного протистояння чоловіків та жінок, а також можливих шляхів його подолання.

Незважаючи на представленість робіт із проблеми дослідження, аналіз літератури засвідчив, що функціональний аспект характеризує ступінь та характер впливу світоглядних структур на сприйняття та осмислення людиною дійсності та її вчинки.

Автором роботи було виведене теоретичне обґрунтування психологічних особливостей світоглядного протистояння чоловіка та жінки.

Халіман М.А. провела роботу з узагальнення сучасних досліджень із проблеми. У першому розділі подано теоретичний аналіз психологічної сутності світогляду людини; особливості структури світоглядних орієнтацій; гендерну проблематику в контексті вивчення світоглядного протистояння чоловіка та жінки. У другому розділі вивчається характеристика психологічних особливостей світоглядного протистояння чоловіків та жінок та шляхи покращення світоглядного протистояння чоловіків та жінок.

Аналіз результатів довів ефективність теоретичного вивчення особливостей світоглядного протистояння чоловіків та жінок у сучасному контексті.

Кваліфікаційна робота виконана з дотриманням вимог до написання робіт такого роду і може бути рекомендованим до захисту.

Д. психол. н., професор

Н.Ф. Шевченко

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СВІТОГЛЯДНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ»,

виконану студенткою групи 8.0531-з-дн. Халіман Мариною Анатоліївною

Кваліфікаційна робота Халіман Марина Анатоліївна «Психологічні особливості світоглядного протистояння чоловіка та жінки» присвячена дослідженню актуальної для сучасної психолого-соціальної практики проблемі психологічних особливостей світоглядного протистояння чоловіка та жінки

Актуальність теоретичного вивчення обраної автором теми є безумовною, тому що сучасні люди як представники та частина культури перебувають у складному процесі – спробі переоцінки та зміни гендерних ролей та стереотипів. У зв'язку із цим своєчасним є вивчення проблеми світоглядного протистояння чоловіка та жінки.

Заслуговує на увагу здійснений автором теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових підходів до дослідження психологічних особливостей світоглядного протистояння чоловіка та жінки, що дозволило проаналізувати психологічну сутність світогляду людини; особливості структури світоглядних орієнтацій; гендерну проблематику в контексті вивчення світоглядного протистояння чоловіка та жінки.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що є традиційною схемою для такого типу кваліфікаційних робіт.

Ознайомлення зі змістом роботи показує, що достатньою мірою володіє методологічним апаратом наукової психології: об'єкт і предмет дослідження сформульовані чітко, мета та завдання переконливо аргументовані.

Обґрунтоване та вдало сплановане дослідження дозволило автору здійснити систематизацію теоретичного матеріалу з окресленої проблеми, здійснити аналіз теоретичних підходів, обґрунтувати характеристику психологічних особливостей світоглядного протистояння чоловіків та жінок та шляхи покращення світоглядного протистояння чоловіків та жінок.

Аналіз результатів довів ефективність теоретичного вивчення особливостей світоглядного протистояння чоловіків та жінок у сучасному контексті.

У цілому кваліфікаційна робота Халіман Марини Анатоліївни «Психологічні особливості світоглядного протистояння чоловіка та жінки» відповідає вимогам, що пред'являються до кваліфікаційних робіт такого типу та може бути рекомендована до захисту.

Рецензент –

к.психол.н., доцент

Г.В. Бойко